

VLIV INDUSTRIALIZACE NA SPOLEČENSKÉ PŘEMĚNY NA POLSKÉM VENKOVĚ

Vliv industrializace na změny v zemědělské výrobě, na společenské vztahy v zemědělství a na přeměny venkova patří dnes bezpochyby k základním problémům současného zemědělství na celém světě. Těmto problémům věnují pozornost jak mezinárodní organizace, tak i vědecké ústavy v jednotlivých zemích.

Pro studium společenských přeměn venkova a důsledků industrializace se vytvářejí velké pracovní skupiny odborníků, týmy expertů, kteří mají analyzovat tyto změny, jejich příčiny i důsledky pro dnešní populaci žijící na venkově. Všeobecně se uznává nutnost spolehlivých a přesných znalostí o socioekonomických a kulturních důsledcích procesů industrializace.

Zmíníme se tentokrát o výzkumech, které se v této oblasti provádějí v Polsku, kde byl v r. 1961 zřízen Výbor pro výzkum industrializovaných oblastí při prezidiu Polské akademie věd. Tyto výzkumy svým komplexním pohledem vyhovují i našemu pojetí sociologie venkova, která, mimo jiné, si vytkla za úkol poznání obecných zákonitostí společenských vztahů v podmínkách venkova a zemědělské výroby se zvláštním zřetelem na zkoumání socialistické industrializace zemědělství.*)

Program činnosti Výboru**) se opírá o tezi, že společenské důsledky industrializace je nutno studovat v oblastech, kde proces industrializace je v počátečním stadiu svého dynamického rozvoje. Posláním Výboru pak je, aby byl iniciátorem a koordinátorem výzkumů socioekonomických a kulturních procesů, které se objevují v oblastech, které se industrializují. Činnost Výboru zahrnuje řadu vědních disciplín, které je možno

aplikovat na studium procesů a podmínek, jimiž bude venkovská komunita procházet během procesu industrializace.

Mezi úkoly Výboru patří zejména:

a) rozšiřovat okruh transformací, jimiž budou zemědělství a venkovské komunity procházet v důsledku jejich stále užších vztahů s městy;

b) podporovat výzkum, který by byl praktickým přínosem pro přiměřený rozvoj ekonomických, demografických a kulturních vztahů na venkově, zejména pak pro zlepšování agrární struktury, pro zvyšování zemědělské výroby, její vhodné zaměřování a pro konsolidaci podmínek socialistických přeměn na venkově.

K dalším úkolům Výboru patří také to, aby nejen na venkově, ale také v městech a průmyslových podnicích iniciativně zkoumal změny organizačního charakteru, které vznikají vlivem industrializace dané oblasti, zvyšující se kulturní úroveň práce i růstu produktivity práce.

Organizace a metody výzkumu

Výzkum se provádí v šesti okresech: Płock, Puławy, Konin, Tanobrzeg, Belchatow a Lubiń. Až dosud to byly ze-

mědělské oblasti, které se však v současné době výstavbou velkých průmyslových podniků přeměňují v oblasti

*) Tauber J. a kol.: Sociologie venkova. Praha 1965.

**) Dyżma G.: Polský výzkum společenských přeměn ve venkovských industrializovaných oblastech. Zvláštní otisk, 1965, s. 19.

průmyslově zemědělské s velmi intenzivním vývojem prvků městského charakteru.

Kromě pracovníků Výzkumného střediska pro výzkum industrializovaných oblastí při Polské akademii věd spolupracuje na celém projektu výzkumu řada institucí, jako např. vysoké školy zemědělské, Varšavská universita, Vysoká škola společenských věd Polské sjednocené dělnické strany, Ústav zemědělské ekonomiky a řada jiných.

Jde o komplexní výzkum, který bude trvale opakován v určitých časových etapách. Jako příklad může být uvedeno dotazníkové šetření 4038 rodin v Plocku a 3347 v Puławách v r. 1961 a 1962, týkající se otázek agrární struktury, sociálních otázek a skupin povolání, a které bude opakováno vždy po pěti letech. Obdobný bude výzkum názorů kategorií osob s tzv. dvojí ekonomickou činností (např. kovozezemědělci), stavu a vývojových směrů zemědělské výroby, výzkum předních a zaostávajících zemědělských závodů, rolnických rodin apod. Pětileté období dá možnost získat plnější obraz o rychlosti a charakteru přeměn, které se projevují v agrární struktuře a v celém souhrnu společenských vztahů.

Jak již bylo naznačeno, jde o komplexní výzkum, kde zkoumané prostředí, oblast, ve které probíhá industrializace, je sledováno jako jeden celek, jako funkční jednotka, ve které rozvoj všech ekonomických, společenských, kulturních oblastí a vztahů je v důsledku vzájemných interakcí v příčinné závislosti. Jde o výzkum celé řady otázek, z nichž otázky sociologie venkova v oblastech, kde probíhá industrializační proces, patří ke klíčovým otázkám celého výzkumného projektu.

Je to výzkum změn, které se projevují přímo v charakteru zemědělského závodu a rolnické rodiny pod vlivem průmyslových středisek, která se rozvíjejí ve zkoumané oblasti, změny v zaměření zemědělských závodů s charakterem polonaturální produkce na závody především se zbožní tržní výrobou v podmínkách plánovaného socialistického hospodářství a změn, které lze označit jako přeměnu tradičního rolníka směrem k vyspělému zemědělskému odborníku. To je jistě změna, kterou vyvolává celý komplex činitelů, jejichž působení může zjišťovat společně úsilí a koordinace několika společenskovědních disciplín, jako je ekonomika, sociologie, psychologie pedagogika, právo apod.

Výzkum v rámci několika vědních disciplín dovolí plnější syntézu transformačních procesů v jednotlivých industriali-

zovaných oblastech. To platí jak o specifických, užších otázkách přeměn, tak i o přeměnách v komplexu – na venkově i ve městech celé oblasti. Tyto výzkumy mají poměrně značný rozsah: shromažďování materiálu probíhá ve velkém vzorku, jako např. při dotazníkovém šetření o agrární struktuře a sociálních a pracovních vztazích na venkově a při šetření o rezervách pracovních sil, které probíhalo v oblasti Plocku zhruba v 7000 rolnických rodin a asi v 11 000 rodin v oblasti Puławy. Výzkum koordinovaný Výborem pro výzkum industrializovaných oblastí provádělo v r. 1964 více než 60 pracovníků asi z 20 vědeckých institucí. Byly vytvořeny též oblastní sekce zmíněného výboru.

Celý výzkum zahrnuje několik okruhů problémů:

První skupina problémů se týká demografických poměrů, pracovních sil a pracovních vztahů. V počáteční fázi jsou zejména významná šetření o zjišťování nadbytku pracovních sil, jakož i šetření o přípravě pracovních sil pro nové provozy, adaptační procesy pracovních sil pocházejících z venkova, šetření o vývoji sociální struktury a struktury podle skupin povolání (činnosti) u obyvatelstva v oblastech, kde probíhá industrializace, zejména na venkově, a dále šetření o vývoji pracovních vztahů jak ve venkovských, tak v městských oblastech.

Druhá skupina problémů se týká zemědělské výroby. Sledují se především problémy změn v úrovni a rozvoji trendů zemědělské výroby a určuje se řetěz příčin i důsledků zmíněných změn.

Některé z celé řady sledovaných položek jsou: investice v zemědělství, pokrokové rolnické závody, zaostálé rolnické závody, vlivy smluvních odběratelských vztahů na úroveň a rozvoj trendů v zemědělské výrobě, rozvoj výrobních a společenských vztahů mezi zemědělskými kroužky a rolnickými hospodářstvími atd.

Třetí skupina problémů se týká důchodů a výdajů, jakož i životní úrovně populace v oblastech, kde probíhá industrializace.

Čtvrtá skupina problémů zahrnuje změny v rolnické rodině a změny vztahů na venkově. Sféra rolnické rodiny a vztahů v zemědělství reprezentuje specifickou socioekonomickou a kulturní kategorii, která souběžně a současně směřuje do sféry industrializačních a kulturních vlivů městských středisek. Setkávají se tu rozpory a konflikty mezi tradičním a moderním způsobem života a práce. V oblastech s rychlým rozvojem

industrializace jsou tyto konflikty intenzivnější, vedoucí k postupným změnám existující rolnické rodiny a vztahů v zemědělství. Podstatou těchto změn je postupný („krok za krokem“) rozvoj racionalizačních faktorů v práci a životě rodiny a postupné přeměny tradičního držitele rodinného závodu na odborně vzdělaného rolníka, zemědělce.

Výzkum zahrnuje tedy jak nové vztahy mezi rolnickými závody a zemědělskými institucemi a organizacemi, tak i nové metody a formy práce v zemědělském závodě, týká se změn funkcí a rolí vykonávaných jednotlivými členy rolnických rodin, změn v morálním standardu a zvyklostech, změn v postojích vzhledem k funkci závodu a rodiny, změn v postojích k sociálním jevům současné společnosti (světa) atd. Všechny tyto změny se velmi výrazně projevují ve vztahu mezi dospělou generací, která je – z pochopitelných důvodů – konzervativnější ve svých postojích, a mládeží, která má bohatší (početnější) styky s prostředím mimo venkov a určitou volnost získat zaměstnání mimo zemědělství, a která velmi neochotně přijímá životní i pracovní podmínky svých rodičů. Rozpor mezi dvěma generacemi v tomto případě je rozporem mezi dvěma historickými údobími.

Pátá skupina problémů se zabývá sociálními a kulturními změnami ve zkoumaných oblastech. Různorodé kontakty venkovského obyvatelstva s městem, masové popularizační prostředky, rádio, televize, noviny a knihy na venkově a velmi intenzivní vývoj sdělovacího systému – to všechno jsou příčiny, které přispívají k dalekosáhlým změnám v kulturní úrovni venkovské komunity. Je to provázeno vzájemnou interakcí mezi kontakty tradiční rolnické kultury a kulturními hodnotami, vytvořenými městským prostředím. I tu, obdobě jako u změn v rolnické rodině a ve vztazích v zemědělství, je v konfliktu mladá a dospělá generace.

Výzkum zahrnuje též sociální a kulturní přeměny v těch městech, která jsou střediskem oblasti, jež se industrializuje. Tak např. dosud menší město – Plock, které mělo až do nedávna stabilizovaný počet obyvatel, zhruba 35 tisíc, bude se velmi rychle rozvíjet. V příštích 10 letech má počet obyvatel dosáhnout 100 tisíc. To jistě změní současnou fyziognomii města. Sleduje se tedy funkce různých kulturních institucí a rozvoj kulturních požadavků různých sociálních skupin ve městě.

Změny v sociálním a kulturním životě oblastí, které jsou zkoumány, jsou úzce

spojeny se šestou skupinou problémů, která se týká symptomů sociální dezorganizace.

Ekonomická koncentrace a rychlý sled událostí v industrializovaných oblastech je příčinou rychlého vývoje nebo přeměny existujících sociálních skupin a jejich charakteru. Dynamické procesy jsou vždy provázeny určitými nepředpokládanými a nepředvídatelnými deformacemi. Výskyt celé řady těchto jevů bude tedy předmětem zájmu výzkumníků, neboť jejich poznávání obohatí znalosti a teorii sociálního rozvoje v podmínkách rychlé industrializace, a také proto, že vědecká analýza jevů může být současně nástrojem, který může sloužit k omezování jejich nepříznivých sociálních účinků na praktický život.

Sedmá skupina problémů se týká charakteru regionálního rozvoje, a to městské i venkovské oblasti a přechodné zóny mezi městem a vesnicí. Studium těchto otázek má za cíl formulovat závěry vzhledem k potřebám dané oblasti kladeným na bydlení, komunikace, služby apod.

Pracuje se ještě na dalších výzkumech, které sledují jiné než výše uvedené okruhy problémů a které jsou zdrojem údajů pro několik studií. Zmiňujeme se o šetření účetní a obchodní evidence rolníků, které bylo převzato z tzv. puławského dotazníku, který se především zaměřoval na agrární strukturu a na sociální a zaměstnanecké poměry mezi obyvatelstvem, dále o zjišťování na základě osobních dokumentů, zejména životopisů vybraných zástupců populace v oblasti, kde probíhá industrializace.

V současné době je snad nejpokročilejší výzkum týkající se pracovních sil a zemědělské výroby Studium pracovních sil je velmi užitečné, neboť ukazuje současný stav nadbytku pracovních sil a dává informace, kterých prakticky využívají místní správní orgány. To se týká zejména oblastí Plocku a Puławy. Praktická užitečnost materiálů z ostatních výzkumů v jejich počátečním stadiu je zatím omezená. Nicméně je ale většina výzkumů vedena tak, aby obohatila teoretické znalosti o vývojových procesech v oblastech, kde probíhá industrializace, což dovolí co největší – v současné době i v budoucnu – využití těchto materiálů pro ekonomickou a sociální politiku státních orgánů v těchto oblastech. Jako příklad může být citován výzkum tzv. dvojího zaměstnání zemědělců, výzkum tzv. kovorolníků.

Tento průzkum byl proveden v oblasti Plocku u 505 osob, v Puławách u 489 a v celém rozsahu u 1489 osob. Cílem bylo

zkoumat názory venkovské populace o příčinách vývoje závodů, v nichž zemědělská práce není již hlavní činností, a o perspektivách existence této kategorie v sociální struktuře a zaměstnanecké struktuře venkovského obyvatelstva.

Při výzkumu bylo využito údajů celé řady dotazníků a materiálů zjišťovaných i v jiných výzkumných projektech. Tento výzkum dává objektivní pohled na skupinu venkovského obyvatelstva s dvojí ekonomickou činností (s dvojím zaměstnáním) a o veřejném mínění na tyto problémy, jako je: a) produktivní hodnota zemědělských závodů, které jsou vedeny osobami s dvojí činností, b) rozsah problémů skupiny s dvojí činností, c) vývoj zemědělských závodů, které nejsou hlavním zdrojem důchodu a ekonomické činnosti, d) zda zvýšit produkční kapacitu zaostalého zemědělského závodu, nebo se zapojit do zaměstnání mimo zemědělský závod. Výsledkem studia těchto problémů bylo předání konkrétních návrhů, jak usměrnit tento živelný vývoj v rámci plánovaného rozvoje zkoumaných oblastí.

Nezapomíná se ani na popularizaci výsledků výzkumu. Výbor má své publikace. Zhruba každý druhý měsíc vydává „Přehledy o výzkumu v oblastech, kde

probíhá industrializace“, které obsahují různé podrobné informace. Zpravidla jde o zprávy o průběhu výzkumných prací a o komentáře. Tyto „Přehledy“ jsou zejména cenné v počátečních stadiích výzkumu, neboť udržují kontakt a informovanost jednotlivých výzkumných pracovníků o postupu prací různých výzkumných středisek.

V r. 1965 se připravilo vydání prvního svazku „Studií“, které budou obsahovat základní a problémové články o výzkumu v oblastech, kde probíhá industrializace. V budoucnu to bude pravděpodobně publikace čtvrtletní nebo dvouměsíční.

Výbor také vydává publikace v knižní formě (zatím sedm svazků). Další formou je publikování výsledků výzkumu v různých vědeckých nebo vědeckopopulárních časopisech. Popularizační činnost též probíhá ve formě přednášek na různé úrovni. Dobré výsledky se získaly na konferencích, kterých se zúčastňují výzkumní pracovníci, zástupci státních a jiných orgánů ze zkoumaných oblastí.

Dr. inž. J. ŠIMA

Institut sociologie venkova
a historie zemědělství při VÚZE,
Praha 2, Mánesova 75

SOCIOLOGIE VENKOVA NA AMERICKÝCH UNIVERSITÁCH

Sociologie venkova v USA vznikla na amerických univerzitách, proto také není ostře oddělena od obecné sociologie a ostatních společenských disciplín. Rurální sociologie na amerických univerzitách studuje mnoho problémů, které jsou společné ostatním sociologům, jako např. otázky populace, společenství, rodiny, vedení a organizace společnosti, difúze inovací; postoje a veřejné mínění, komunikace, motivace, problémy mládeže a stáří. Proto také nemálo působí na rozvoj teorie a metod i obecné sociologické teorie a metodologie.

Přesto je rurální sociologie v USA organizována jako odlišná profese. I když většina rurálních sociologů jsou členy Americké sociologické asociace (American Sociological Association) a účastní se společně s ostatními sociology organizační činnosti obecné sociologie, pokládá za užitečné mít svou vlastní speciální organizaci a časopis. Časopis „Rural Sociology“ byl založen v r. 1935 sekci rurální sociologie Americké sociologické asociace. V r. 1937 se tato sekce prohlásila samostatnou Rurální sociologickou

společností (Rural Sociological Society); má kolem 800 členů. Teprve v nedávných letech vznikla Evropská společnost rurální sociologie, Japonská rurální sociologická společnost a ostatní národní a mezinárodní skupiny rurálních sociologů. V r. 1964 se konal I. světový kongres rurální sociologie v Dijoně ve Francii a tam bylo usneseno, že další světové kongresy rurálních sociologů se budou konat vždy po čtyřech letech.

Většina rurálních sociologů v USA pracuje na univerzitách a na vysokých